

Katedra: Pedagogiky a psychologie
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor (kombinace): Učitelství odborných předmětů

**Rozvoj komunikačních dovedností u žáků ZŠ
a víceletých gymnázií**
**Development of communication skills by pupils
in the primary schools
and multi-annual grammar schools**

Bakalářská práce: 09–FP–KPP-35

Autor:
Ing.Monika EICHLEROVÁ

Podpis:

Adresa:
Bořkov 88
512 0 Slaná u Semil

Vedoucí práce: MgA Ivana Honsnejmanová

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
67	0	0	0	30	1 CD

V Liberci dne:7.12.2011

Čestné prohlášení

Název práce: Rozvoj komunikačních dovedností u žáků ZŠ a víceletých gymnázií
Jméno a příjmení autora: Ing. Monika Eichlerová
Osobní číslo: P09001218

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 7.12.2011

.....
Ing. Monika Eichlerová

Poděkování

Děkuji vedoucí mé bakalářské práce MgA. Ivaně Honsnejmanové za ochotné vedení, odborné rady, cenné připomínky, trpělivost a podporu, které mi poskytla při zpracovávání této práce.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá možnostmi rozvíjení komunikačních dovedností. Práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. Nejprve jsou definovány základní pojmy související s komunikací. V další části se práce zabývá parametry a bariérami komunikace. Nemalou pozornost práce věnuje rozdělení komunikace na verbální a neverbální složku. Poté se již práce zaměřuje na možnosti realizace zlepšování dovedností verbální a neverbální komunikace ve školách prostřednictvím průřezového tématu Osobnostní a sociální výchova. V praktické části práce jsou představeny konkrétní školní přípravy učitele na výuku, ve kterých jsou ukázány možnosti využití různých metod napomáhajících ke zdokonalování komunikačních dovedností žáků.

Klíčová slova

Komunikace, verbální, neverbální, osobnostní a sociální výchova, příprava na vyučování, rámcový vzdělávací program

Anotation

This Bachelor's work concerns the possibilities of developing communicative abilities. The work is divided into a theoretical and a practical part. First of all the basic terminology of communication is defined. In subsequent parts the work looks at the parameters and barriers to communication. Significant attention is paid to the division of communication into the verbal and the non-verbal. Following this the work focuses on the possibility in bringing about an improvement in verbal and no/verbal communicative skills in schools through the cross-cutting theme of Personal and social education. Specific preparation for teaching in schools by teachers is presented in the second, the practical part, in which the possibilities of using various methods to help pupils improve their communicative skills are shown.

Key words

Communication, verbal, nonverbal, personal and social education, lesson plans for teaching, framework educational program

Obsah

Seznam použitých zkratk a symbolů.....	7
1 Úvod	8
2 Komunikace – vymezení pojmu	10
2.1 Formy komunikace	11
2.2 Činitelé komunikace	12
2.3 Parametry komunikace	13
2.4 Bariéry v komunikaci	17
2.5 Verbální komunikace.....	20
2.6 Neverbální komunikace	23
3 Komunikace v učebních programech ZŠ a víceletých gymnázií	25
3.1 Jazyk a jazyková komunikace	25
3.2 Komunikace v průřezových tématech	27
3.3 Komunikace jako téma OSV	28
4 Metody a techniky ve výuce komunikace	35
4.1 Metody výuky verbální komunikace	35
4.2 Metody výuky neverbální komunikace	37
5 Realizace tématu komunikace na ZŠ a víceletých gymnáziích prostřednictvím OSV	39
5.1 Příprava na vyučování - „kritika“	42
5.2 Příprava na vyučování - „kamarádi“	48
5.3 Příprava na vyučování – „řeč těla“	54
5.4 Příprava na vyučování – „neverbálně“	58
6 Závěr	62
7 Seznam použité literatury	64

Seznam použitých zkratk a symbolů

atd.	a tak dále
apod.	a podobně
ČR	Česká republika
mj.	mimo jiné
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
např.	například
NVK	neverbální komunikace
OSV	Osobnostní a sociální výchova
resp.	respektive
RVP	Rámcový vzdělávací program
ŠVP	Školní vzdělávací program
tzn.	to znamená
tzv.	tak zvaný

1 Úvod

Tato bakalářská práce je věnována tématu komunikace a komunikační dovednosti. O důležitosti a významu komunikace v lidském životě není pochyb. S komunikací bezesporu velmi úzce souvisí naše úspěchy ve všech oblastech lidského života. Komunikace je jev, který ovlivňuje celou naši osobnost a všichni jí věnujeme nemalou pozornost.

Dnes a denně každý z nás přichází do styku s lidmi, doma v rodině, ve škole, na pracovišti, odpoledne na hřišti, v tělocvičně, večer v restauraci, s lidmi známými, méně známými či naprosto cizími, s těmi všemi hovoří, naslouchá jim, komunikuje s nimi – verbálně i neverbálně, s těmi všemi se snaží o vzájemné porozumění. Porozumět druhým, znamená chápat smysl a význam toho co nám sdělují. Toho dosáhneme jen pozorným vnímáním, nasloucháním a vyjadřováním se tak, aby i oni rozuměli nám.

Každý den jsme bohužel všichni svědci či přímí účastníci naprosto nesprávné komunikace, která nám místo slibovaného porozumění způsobuje jenom celou řadu nedorozumění a nepříjemných konfliktů. Neumíme porozumět sobě i lidem, se kterými přicházíme do styku, předcházet konfliktům, zvládat komunikaci s problémovými lidmi, jednat asertivně, neumíme vnímat řeč těla a rozpoznat skutečné pocity lidí, se kterými se denně setkáváme atd.

Umění správně komunikovat je považováno za základ úspěchu – pracovního i osobního, a člověk by ho měl celý život zdokonalovat. Na trhu samozřejmě existuje celá řada kurzu – dražších i levnějších, kvalitních i méně kvalitních, kde se lze takovým dovednostem s větším či menším úspěchem naučit. Rozvíjet a zdokonalovat komunikační dovednosti by ovšem měl člověk už od útlého dětství, proto jsem se i v této práci zaměřila na výuku komunikace ve školách s cílem definovat a popsat možnosti rozvíjení těchto dovedností u žáků základních škol a víceletých gymnázií. Umění komunikace je jedna z klíčových

kompetencí definovaných v Rámcových vzdělávacích programech.¹ Detailně se komunikaci věnuje průřezové téma „Osobnostní a sociální výchova“.

Tato bakalářská práce má dvě části – teoretickou a praktickou. V teoretické části jsou nejprve definovány formy, činitelé a parametry komunikace. V další části se práce zabývá bariérami komunikace. Dvě samostatné kapitoly jsou věnovány verbální a neverbální komunikaci. Ve své druhé části se teorie zaměřuje na průřezové téma Osobnostní a sociální výchova a především na rozvoj komunikačních dovedností u žáků základních škol a víceletých gymnázií. Poslední kapitola této části práce je věnována metodám a technikám, které lze při realizaci tématu využít.

V praktické části předkládám návrhy čtyř příprav na konkrétní vyučovací hodiny s tématem Osobnostní a sociální výchovy s cílem rozvíjet komunikační dovednosti.

¹ *Výzkumný ústav pedagogický v Praze* [online]. 2010 [cit. 2011-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.vuppraha.cz/ramcove-vzdelavaci-programy>>.

2 Komunikace – vymezení pojmu

Komunikace je základní složkou interakce mezi lidmi. Interakcí chápeme vzájemné aktivní působení, ovlivňování jedinců, skupin a prostředí.

Definice komunikace existuje celá řada. V té nejširší a nejjednodušší je komunikace chápána jako „sdělování a přijímání informací“. Takováto definice je ovšem trochu zavádějící, protože do komunikace zahrnuje i prosté němé sdělení dopravních značek či komunikaci člověka se zvířaty.

Jiná definice tvrdí, že komunikace je „vyslané/přijaté sdělení obsahující data-fakta“. Ani tato definice není zcela přesná. Neříká totiž nic o způsobu, jakým probíhají procesy vysílání a přijímání sdělení.

Obecně lze říci, že komunikovat znamená sdílet něco s někým, něco někomu předávat a spolupodílet se s někým na něčem. Komunikace umožňuje kontakty mezi lidmi, probíhá vždy v určitých kulturních a sociálních podmínkách a vztazích. Komunikace vždy směřuje k nějakému cíli.

Při správně vedené komunikaci je nutno se držet následujících základních pravidel:²

- vždy bychom měli vědět, co chceme říci
- měli bychom se umět rozhodnout, kdy informaci nejlépe podat
- měli bychom zvolit vhodné místo, kde informaci sdělit
- měli bychom zvážit, jak nejlépe informaci předložit
- zpráva musí být jasná a srozumitelná
- měli bychom mluvit odpovídajícím tónem a přiměřeným tempem

² JANÁČKOVÁ, Laura . *Praktická komunikace pro každý den*. Praha : Grada, 2009. Komunikovat neznamena jen mluvit, s. 13.

- měli bychom zohlednit pocit partnera a reagovat i na jeho mimoslovní projev
- měli bychom dát prostor pro vyjádření i partnerovi
- měli bychom vhodně kontrolovat, zda naše informace byla správně pochopena a přijata

2.1 *Formy komunikace*

Formy komunikace dělíme do následujících čtyř skupin³, z nichž každá přináší řadu možností:

- přímá reakce
- neverbální vyjádření
- obrazová prezentace
- symbolická komunikace

Přímá reakce představuje předvedení sdělovaného. Vyjadřuji-li radost, směji se, vyjadřuji-li smutek, pláču apod.

Neverbální komunikace nevyužívá řeč, ale k vyjádření informací slouží různé části těla. Neverbálně komunikovat můžeme například výrazem obličeje, dotekem, pohledem očí, pohyby, gesty. Podrobněji se tomuto druhu komunikace budeme věnovat v samostatné kapitole této práce.

Obrazová prezentace představuje grafické vyjádření předávané informace, např. grafem, diagramem, kresbou.

³ WIEDENOVÁ, Marie. *Komunikační dovednosti a řešení konfliktních situací*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2002. Komunikace a její struktura, s. 6-8.

Symbolická komunikace využívá pro předávání informací jevy či věci, které něco zastupují. Jednou z nejvýznamnějších soustav symbolů je mluvená a psaná řeč. Taková komunikace může být:

- jednosměrná
- dvousměrná
- zprostředkovaná

2.2 Činitelé komunikace

Průběh komunikace ovlivňuje celá řada okolností. Je to proces, který sami vytváříme a zároveň jim jsme ovlivňováni. Každá komunikace má tři činitele:

- komunikátor
- komunikant
- komuniké

Komunikátor představuje zdroj sdělení. Může to být jeden člověk či celá skupina. Totéž platí i pro komunikanta, jakožto příjemce sdělení.

Komuniké, tedy sdělení, které se přenáší mezi komunikátorem a komunikantem může mít podobu řeči, mluvené či psané, signálu, reakcí či neverbálního vyjádření.

Sdělované informace prochází komunikačním kanálem, ve kterém dochází k určité deformaci sdělení dané jeho subjektivní interpretací. Obsah komuniké se z tohoto důvodu u zdroje a příjemce nemusí shodovat.

2.3 Parametry komunikace

Správná komunikace by měla splňovat určité parametry, charakteristiky a znaky. Měla by být zajímavá, sdělná, etická atd. Níže se zaměříme na obecné charakteristiky, které napomáhají hladkému průběhu komunikace.

- otevřenost
- přesnost
- pozitivnost
- respektování
- tvořivost
- účelnost

2.3.1 Otevřenost

Otevřená komunikace je typická vysokou sdílností informací, které jsou v souladu s postoji vysílajícího. Mohou jimi být vlastní názory, vyjádření vlastních pocitů, pochvalné informace, kritika. Otevřené informace mají příjemce zprávy informovat, co se děje, co potřebujeme, mohou pomoci ujasnit náš vztah k druhému, vysvětlit motivy našeho chování.

Otevřená informace je předpokladem pro lepší vzájemnou informovanost, omezuje šíření informačních „šumů“, neověřených domněnek apod.

Otevřenost nemusí být za všech okolností nejlepší způsob komunikace. Má své výhody i nevýhody. Vždy je nutné k ní přistupovat citlivě s ohledem na partnera. Velice snadno se může změnit v komunikaci neetickou.

2.3.2 Přesnost

Přesnost spočívá ve schopnosti formulovat naše sdělení tak, aby co nejvíce odpovídalo záměrům sdělujícího, stavu či vlastnostem popisovaného předmětu či jevu, ale i možnostem příjemce zprávy.

Schopnost přesné komunikace závisí na znalostech, úrovni myšlení, míře objektivního a subjektivního ovládnutí obsahu pojmů.

Přesnost je důležitá jak v pracovních, tak mezilidských vztazích. Nepřesnou komunikací vznikají šumy, které nežádoucím způsobem zkreslují obsah sdělení.

2.3.3 Pozitivnost

Pozitivnost je charakteristická sníženou četností negativních výroků a příjemně ovlivňuje atmosféru komunikace. Negativní výroky zatěžují komunikaci, partnera i mluvčího. V komunikaci je žádoucí takové výroky maximálně eliminovat.

2.3.4 Respektování

Respekt v komunikaci je založen na vnímání partnera, tzn. nasloucháme tomu, co říká, necháme ho domluvit, respektujeme právo na jeho vlastní názor, projevujeme ochotu přemýšlet nad jeho postoji a jejich příčinami.

Pokud prosazujeme respekt v komunikaci, vytváříme zároveň ideální prostředí pro komunikaci, kde se každý z partnerů může věnovat diskutovanému problému a už méně své sebeobraně, ke které by přirozeně přistoupil, kdybychom mu při sdělování názoru bránili výroky popírajícími právo na jeho vlastní názor.

2.3.5 Tvořivost

Tvořivá komunikace je osobitá, pohotová, nápaditá, s prvky humoru. Originalita ani humor nesmí postrádat obsahovou stránku. Humor nesmí být vnucovaný. Tak jako k otevřené komunikaci, tak i k té tvořivé je třeba přistupovat s citem, s ohledem na partnera.

2.3.6 Účelnost

Každá komunikace sama o sobě je účelová záležitost. Účelů komunikace může být celá řada, např. přemluvit někoho, aby něco udělal, informovat někoho o našich úmyslech či pocitech, získat pozornost, popovídat si.

2.3.7 Naslouchání

Nezbytným předpokladem pro efektivní komunikaci je aktivní naslouchání. Naslouchání je příležitostí, jak se dozvědět co nejvíce informací pro správnou komunikaci. Ovládnout umění efektivního naslouchání není vůbec jednoduché. Naslouchat většinou neumíme. Efektivitu naslouchání narušuje celá řada nežádoucích aspektů, např.:⁴

- potíže se soustředěním
- nesprávné očekávání
- zahleděnost do sebe
- nezájem o téma
- nedostatek trpělivosti
- emocionální bariéry
- lenost
- neochota k intelektuální práci
- neznámé komunikační techniky

⁴ MÜLLEROVÁ, Stanislava. *Komunikace ve škole*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2002. Naslouchání, s. 41.

- naslouchací zlovyky

Aby bylo naslouchání efektivní měla by být dodržována následující pravidla:⁵

- sledovat mluvčího
- parafrázovat mluvčího
- reflektovat pocity mluvčího
- shrnout obsah rozhovoru
- naslouchat empaticky
- interpretovat chování
- ptát se
- poskytovat zpětnou vazbu

⁵ MÜLLEROVÁ, Stanislava. *Komunikace ve škole*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2002. Naslouchání, s. 42-43.

2.4 Bariéry v komunikaci

Komunikační bariéry mohou vznikat z různých příčin a rozdělujeme je na⁶:

- horizontální
- vertikální
- kulturní
- jazykové
- postojoyé

2.4.1 Horizontální bariéry

Horizontální bariéry v komunikaci vyplývají z rozdílů mezi názory, zkušenostmi, vědomostmi, postoji partnerů.

V každé komunikaci se projevují vzájemné sympatie či nesympatie, důvěra či nedůvěra. Odráží se v ní naše požadavky, očekávání.

Chybami v takovéto komunikaci může být například:

- podlehnutí prvnímu dojmu
- podlehnutí haló efektu
- podlehnutí působení kontrastu
- favoritismus

Podlehnutí prvnímu dojmu je charakteristické sklonem vycházet při svém jednání z pocitu, který vznikl při prvním setkání. Negativní první dojem vede k zaškatulkování do určité role a v podstatě k vnucování této role.

⁶ MÜLLEROVÁ, Stanislava. *Komunikace ve škole*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2002. Bariéry v komunikaci, s. 74.

Podlehnutí tzv. haló efektu je sklon vycházet při jednání z vlastnosti jedince, která je dominantnější než ostatní. Spočívá v uplatňování předsudků a stereotypů a zobecňování jedné vlastnosti člověka na celou jeho osobnost.

Podlehnutí působení kontrastu znamená přeceňování vybraného jedince v porovnání s ostatními, kteří bývají často podceňováni.

Favoritismus představuje sklon vybraného jedince upřednostňovat, omlouvat, ochraňovat.

2.4.2 Vertikální bariéry

Zdrojem vertikálních bariér je stav nadřazenosti a podřazenosti, závislosti či nerovného postavení. Vertikální bariéra může být ještě zesílena, pokud má jedinec v nadřazeném postavení nízkou úroveň komunikačních dovedností.

Typickými příklady bariér komunikace ve vertikální rovině jsou:

- nedostatek přímých kontaktů
- podceňování pečlivého předávání informací
- nerespektování možnosti zkreslení a zdržení informace
- zatajování informací
- neochota komunikovat
- neurčitost při formulaci sdělení
- povýšené chování

2.4.3 Jazykové bariéry

Souvisí se špatnou znalostí jazyka, ve kterém se komunikuje. Takovéto bariéry mohou být také vyvolány nadměrným používáním slangu či odborných výrazů.

2.4.4 Kulturní bariéry

Vyplývají z rozdílnosti kultur, malé vzdělanosti či kulturní vyspělosti jedinců.

2.4.5 Postojové bariéry

Mezi nejvýznamnější komunikační bariéry vyplývající z postojů patří:

- tendence vynášet soudy
- tendence naléhat a napravovat
- tendence k separaci
- tendence k lhostejnosti

2.5 Verbální komunikace

Prvními formami verbální komunikace byly skřeky a neartikulované zvuky provázené rozmanitými gesty a mimickými pohyby. První specifické hlasové výrazy se začaly rozvíjet už u pračlověka. Měly podobu souhláskových šelestů a samohláskových tonů a staly se základem lidské řeči.

V současné podobě lidské řeči se odráží její dlouhodobý vývoj, který má zřetelná stádia s charakteristickými znaky. Nauka o vývoji lidské řeči, ontogeneze, se zabývá popisem, rozbořem, tříděním a srovnáváním změn ve verbálních komunikačních dovednostech organismu od početí do smrti.

2.5.1 Řeč

Verbální komunikace je považována za sdělování pomocí slov, tzn. řečí. Řeč chápeme jako způsob vyjadřování myšlenek artikulovanou mluvou v konkrétním jazyce. Řeč je jedna z nejdůležitějších forem sociální komunikace.

Řeč se skládá ze slov, která odpovídají konkrétním významům. Různá slova mohou skrývat několik významů. Naše domluva se tak stává nejednoznačnou. Lidská mysl vnímá vnější svět jako celou řadu obrazů složených z velkého množství částí. Jednotlivé části pojmenováváme slovy. Slova, kromě obecného významu mohou u každého člověka vyvolávat i jeho osobní představu, a tak různí lidé mohou přikládat jednotlivým slovům různý smysl. Různý výklad slov se tak stává zdrojem nedorozumění.

2.5.2 Sdělení

Aby bylo naše sdělení co nejpřesnější a vystihlo správně všechny zákonitosti používáme k vyjadřování jazyk logiky. Jde o formu slovního vyjadřování, která používá přesně definované pojmy. Jazyk logiky je jazyk vědy, techniky, matematiky a fyziky. Je neosobní, objektivní a věcný a sděluje data, fakta a údaje. Jde o racionální sdělení s nejvýstižnějším popisem a vyjádřením příčinných vztahů.

Jazyk logiky se nepoužívá tam, kde sdělujeme subjektivně zabarvené údaje, postoje, domněnky, dojmy, zážitky, představy, atd. V těchto případech používáme jazyk poezie. Jedná se o naprosto legitimní jazyk komunikace, který do neosobního formálního světa definic vnáší osobní postoje, nálady a emoce.

Každé sdělení má svůj věcný obsah, může obsahovat mnoho poselství a jeho součástí je zároveň i informace o zdroji. Ze sdělení se dozvídáme jakým jazykem, jakým tónem, v jakém rozpoložení daná osoba mluví. Toto vnímání je často zdrojem problémů v mezilidské komunikaci. Nejčastější příčinou bývá snadno čitelné sebevyvyšování, autoritářství či sobectví.

Sdělení vyjadřuje vztah či postoj sdělující osoby vůči komunikačnímu partnerovi, co si o něm myslí. Tyto informace lze vyčíst ze způsobu formulace řeči, tónu řeči a neverbální komunikace.

Informace nesdělujeme jen tak, nýbrž většinou s nějakým cílem vůči komunikačnímu partnerovi, např. pobídnout ho, aby něco udělal, aby si něco myslel, aby něco pocítil, apod. Tato snaha může být víceméně zjevná a hovoří o manipulaci.

Kromě obsahu sdělení je důležitá i jeho významová struktura, která obsahuje následující komponenty:⁷

- cíl sdělení
- smysl sdělení mluvčího
- věcný obsah sdělení
- smysl sdělení pro komunikačního partnera
- efekt sdělení

⁷ JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. Praha : Grada , 2009. Sdělování pomocí slov, s. 20.

Pro správné porozumění je důležité si vždy nejprve ujasnit motivaci, tedy oč nám jde, a poté vhodně volit slova a věty se správným významem. Naslouchající sice slyší, co mu sdělujeme, ale může si slova a věty vykládat dle svého.

Správně verbálně komunikovat vyžaduje celoživotní trénink následujících dovedností:⁸

- umění klást otázky
- schopnost motivovat a vytvářet výzvy
- dovednost objasňovat
- umění vytvářet logické souhrny
- schopnost výkladu
- schopnost projevit porozumění

⁸ JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. Praha : Grada , 2009. Sdělování pomocí slov, s. 20.

2.6 Neverbální komunikace

Neverbální komunikace je komunikace, ve které není využívána řeč a její obsahová stránka. Neverbální komunikace se uplatňovala ještě před vznikem artikulované řeči a je jí třeba přikládat značnou důležitost. Zachycení signálů neverbální komunikace nám umožňuje nebo usnadňuje porozumění obsahu komuniké. Neverbálně předáváme informace bez slov, sdělujeme pocity, nálady, zájem o sblížení, snažíme se ovlivnit postoj partnera, snažíme se na druhého udělat dojem, korigujeme vzájemný kontakt.

Neverbální komunikace má dvě složky:

- vědomou
- nevědomou

Jak již z názvu vyplývá, některé výrazy si neuvědomujeme a nedokážeme je kontrolovat. Na druhou stranu některé projevy neverbální komunikace lze nacvičit a záměrně používat.

Neverbální komunikace využívá k přenosu sdělení části lidského těla. Neverbálně komunikovat můžeme například:

- výrazem obličeje

Lidská tvář je považována za druhý nejdůležitější sdělovací prostředek hned za slovem. Nejlépe ze všech komunikačních prostředků sděluje emoce a postoje a nejčastěji ze všech bývá simulována či disimulována.

- pohledem očí

Při neverbální komunikaci je třeba sledovat zaměření a dobu pohledu, četnost a sled pohledů. Vypovídací schopnost má i objem pohledů, pohyby očí, velikost zornic, pootevření očních víček, pohyby obočí.

- pohyby či gesty

Pohyby těla jsou natolik důležitou součástí komunikace, že se jimi zabývá celý vědní obor, nazývaný kinetika. Při zkoumání pohybů těla sledujeme jejich plynulost, koordinovanost, napětí.

Gesta hrají v mezilidské komunikaci mimořádnou roli. Vnímáme je jako doprovodný prvek slovního projevu, který tak činí srozumitelnějším. Dokreslují či upřesňují význam sdělení, případně mohou slovní projev i substituovat.

- doteky

V rámci neverbální komunikace sledujeme především doteky rukou na jiných částech těla. Dotýkání lidé potřebují, je jim příjemné a v případě jejich nedostatků mohou trpět i deprivací. Podstatné ovšem je, kdo a jak se dotýká. Doteky mají svá nepsaná pravidla. K dotykům přistupujeme nejčastěji při pozdravech.

Jak uvádí Janáčková⁹ neverbální komunikací můžeme např.

- vyjádřit emoce
- projevit zájem
- vytvářet dojem o tom, kdo jsme
- ovlivnit postoj komunikačního partnera
- řídit chod vzájemného styku

⁹ JANÁČKOVÁ, Laura . *Praktická komunikace pro každý den*. Praha : Grada, 2009. Komunikovat neznámá jen mluvit, s. 21.

3 Komunikace v učebních programech ZŠ a víceletých gymnázií

Výuka komunikace, resp. rozvíjení komunikační kompetence se na základních školách a víceletých gymnáziích uskutečňuje v několika vzdělávacích oblastech. První a bezesporu stěžejní vzdělávací oblastí je jazyk a jazyková komunikace

3.1 Jazyk a jazyková komunikace

Ve vzdělávací oblasti jazyk a jazyková komunikace se žáci víceletých gymnázií dle Rámcového vzdělávacího programu¹⁰ učí především vědomě užívat jazyk jako základní nástroj pro rozvíjení abstraktního myšlení. Zároveň si prohlubují svoje vyjadřovací a komunikační schopnosti. Žáci se učí ovládnout jazyk a používat ho v různých komunikačních situacích.

V rámci zmiňované oblasti vzdělávání jsou komunikační dovednosti rozvíjeny v oborech český jazyk a literatura, cizí jazyk a další cizí jazyk. Výuka v českém jazyce a literatuře přináší žákům poznatky o jazyku, které jim umožní komunikaci v různě náročných situacích. Vzdělávání v oblasti cizích jazyků má podobné cíle jako poznání českého jazyka, tedy budování komunikační kompetence.

Pro rozvoj komunikačních dovedností je tato oblast zásadní v tom, že vede žáka mj. k:

- užívání jazyka k vyjádření vlastních potřeb a k prezentaci názorů
- zvládání základních pravidel mezilidské komunikace
- pochopení své role v různých komunikačních situacích a vymezení vlastního místa mezi různými komunikačními partnery

¹⁰ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. *Výzkumný ústav pedagogický v Praze* [online]. 2007, s 12 -13, [cit. 2011-11-09]. Dostupný z WWW: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf>.

Samozřejmě i v případě žáků základních škol je základní vzdělávací oblastí pro rozvoj komunikačních dovedností jazyk a jazyková komunikace. Ve svém rozsahu je ovšem ve srovnání s gymnaziálním vzděláváním podstatně povrchnější.

Dle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání¹¹ se žák učí znalostem a dovednostem

- správně vnímat a rozumně různým jazykovým sdělením
- správně se vyjadřovat
- účinně uplatňovat své názory

Tak jako v případě gymnaziálního vzdělávání i v oblasti základního vzdělávání jsou komunikační dovednosti rozvíjeny ve třech oborech – český jazyk a literatura a cizí jazyk, případně další cizí jazyk, který je na základních školách nabízen žákům formou volitelného předmětu.

Přínosem výuky českého jazyka a literatury je vytváření předpokladů pro efektivní mezilidskou komunikaci. Žáci se učí vyjadřovat svoje pocity a pochopit svoji roli v různých komunikačních situacích.

Komunikační dovednosti žáků jsou rozvíjeny tím, že se učí :

- zvládat běžná pravidla mezilidské komunikace
- získat sebedůvěru při vystupování na veřejnosti
- vnímat jazyk jako prostředek k vyjádření svých potřeb a prožitků

¹¹ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. *Výzkumný ústav pedagogický v Praze* [online]. 2007, s. 20-21, [cit. 2011-11-09]. Dostupný z WWW: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf>.

Vědomosti a znalosti získané v právě v této oblasti mohou žáci uplatnit nebo dále rozvíjet ve všech ostatních vzdělávacích oblastech – od matematiky, přes fyziku a chemii, geografii a historii až k umění.

Vzdělávací oblast jazyk a jazyková komunikace je bezesporu zásadní pro rozvoj komunikačních dovedností žáků základních škol a víceletých gymnázií, ale není jedinou oblastí.

3.2 Komunikace v průřezových tématech

Rámcové vzdělávací programy jak pro základní vzdělávání, tak pro gymnázia umožňují rozvíjet komunikační dovednosti ještě v rámci průřezových témat.

Průřezová témata prostupují celým vzděláváním, jsou jeho nedílnou součástí a ovlivňují postoje a hodnotovou orientaci žáků. Rámcové vzdělávací programy umožňují realizovat průřezová témata buď napříč vyučovacími předměty, kdy jsou součástí jejich obsahů, a nebo jako samostatné předměty.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia definuje pět průřezových témat – Osobnostní a sociální výchova, Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, Multikulturní výchova, Enviromentální výchova a Mediální výchova. Základní vzdělávání pracuje navíc ještě s tématem Výchova demokratického občana. Komunikační dovednosti jsou rozvíjeny nejvíce právě v rámci průřezového tématu Osobnostní a sociální výchova, i když jsou samozřejmě nedílnou součástí všech výše jmenovaných průřezových témat.

Během své pedagogické praxe jsem se přesvědčila, že rozvoji komunikačních dovedností v rámci vzdělávací oblasti jazyk a jazyková komunikace je ve školní výuce věnována nemalá pozornost. Zatímco průřezová témata stojí na okraji zájmu a jejich uplatnění v rámci samostatných předmětů je obzvlášť velmi sporadické.

Výše uvedený fakt mě ovlivnil v rozhodnutí zaměřit tuto práci na možnosti výuky komunikačních dovedností právě v rámci průřezového tématu Osobnostní a sociální výchova, kterému jsou podrobně věnovány další kapitoly.

3.3 Komunikace jako téma OSV

Témata Osobnostní a sociální výchovy, resp. jevy, které se za nimi skrývají, jsou součástí každodenního života každého z nás. Komunikace je jev plný souvislostí. Souvisí se vztahy, vztahy souvisí se sebepojetím, sebepojetí s duševním zdravím atd. Osobnostní a sociální výchova se bez ohledu na tyto souvislosti věnuje jednotlivým tématům samostatně. Pro žáky je to přínosné v tom, že se vždy soustředí jen na jednu složku životních dovedností.

Témata Osobnostní a sociální výchovy dělí Valenta ¹² do tří základních skupin. V této práci se na každou z nich zaměříme z pohledu komunikace.

- témata osobnostní
- sociálně orientovaná témata
- hodnotová témata

3.3.1 Osobnostní témata

Do osobnostních témat zařazujeme vše co se týká našeho sebepojetí a sebepoznání, kognitivních funkcí, seberegulace a sebeorganizování, psychohygieny a kreativity. Na jednotlivé aspekty se nyní podíváme podrobněji.

¹² VALENTA, Josef. *Učíme (se) komunikovat*. Kladno : AISIS, 2010. Komunikace jako prostředek i téma osobnostní a sociální výchovy, s. 27-41.

3.3.1.1 Sebepoznání a tvorba sebepojetí

Dobrý vztah k sobě samému, oceňování vlastních kvalit a redukce osobních negativ je základem určité životní spokojenosti a zároveň nezbytným předpokladem profesní, vztahové a komunikační úspěšnosti.

Cílem tohoto tématu je naučit žáky získávat co nejvíce informací o sobě samých, o svých vlastnostech, schopnostech, možnostech a napomáhat tak k tvorbě vyrovnaného sebepojetí.

Důležité pro vytvoření vyrovnaného sebepojetí jsou komunikační zpětné vazby, tedy reakce jednoho člověka na druhého, které si lidé navzájem poskytují. V rámci výuky OSV takové zpětné vazby probíhají a mohou být záměrně využity pro rozvoj osobnosti žáka.

Naopak prací na svém sebepoznání můžeme významně ovlivňovat kvality naší komunikace s ostatními. Naše sebepojetí se odráží v našem chování. Nevyrovnané sebepojetí může vést k tomu, že se buď komunikaci vyhýbáme nebo naopak komunikujeme tak, že snižujeme důstojnost našich partnerů, abychom zvýšili svou vlastní.

3.3.1.2 Zdokonalení základních kognitivních funkcí

Zdokonalování kognitivních, tedy poznávacích funkcí znamená rozvíjení takových jevů jako paměť, myšlení, soustředění, empatie, fantazie, představivost.

Komunikace, jak již bylo v úvodu práce zmíněno je založena na sdělování a přijímání informací. Zmiňovaný přenos informací se děje pomocí našich smyslů a různých myšlenkových procesů a má-li být komunikace efektivní, musí být co nejspolehlivější. Správné fungování našich smyslů, tedy správná koncentrace, přiměřené rozložení pozornosti mezi subjekty, rozvinutá představivost atd. pomáhají zvyšovat kvalitu komunikace.

Komunikace navíc přináší informace, nad kterými jsme nuceni přemýšlet, tedy opět zdokonalujeme a rozvíjíme kognitivní funkce.

3.3.1.3 Seberegulace a sebeorganizace

V rámci tohoto tématu osobnostního vzdělávání rozvíjíme dvě oblasti – vůlí ovládané prožívání a jednání a učíme se plánovat a organizovat si svůj čas.

Některé seberegulační dovednosti se opírají o tzv. vnitřní dialogy. Jde tedy o uvědomění si jaké myšlenky právě probíhají mou myslí. Komunikace nám v tomto případě napomáhá rozvíjet určitou citlivost vůči sdělením, která vysíláme sami k sobě. Vyvaruji-li se negativních výroků, ovlivním tím bezesporu pozitivně svoji náladu. Dobře zvládnuté seberegulační mechanismy jsou základem pro nutné sebeovládání v komunikačních situacích.

3.3.1.4 Psychohygiena

Ve výchově k psychohygieně řešíme témata stresů, frustrací, strachů, deprivací a pod. Cílem je naučit se redukovat zátěž, která již nastala. Nedílnou součástí této výchovy je prevence stresů.

S efektivní komunikací velmi úzce souvisí hygiena života v sociálních oblastech. Umíme-li vhodnou a správnou komunikací předcházet konfliktním situacím či tlumit již probíhající konflikt, zabráníme škodlivému stresu.

3.3.1.5 Kreativita

Cílem tohoto tématu, jak již z názvu vyplývá, je rozvoj tvořivosti. Nejde ovšem o rozvoj v oblasti umělecké, nýbrž o rozvoj dovedností v oblasti sociálních vztahů se snahou o podporu kvalit našeho života se sebou i s ostatními lidmi.

Vysvětlování věcí, výrazovost v řeči, schopnost hovořit zajímavě, používání kontrastů v řeči atd. jsou příklady prvků, které napomáhají rozvíjet kreativitu.

3.3.2 Témata orientovaná na sociální dovednosti

Témata zacílená na sociální dovednosti směřují k rozvoji žáků v sociálních oblastech, jakými jsou poznávání lidí, mezilidské vztahy a kooperace. Právě u těchto témat je souvislost s komunikací nejpatrnější a právě proto byla vybrána a je na nich v praktické části této práce ukázáno, jak lze u žáků rozvíjet komunikační dovednosti.

3.3.2.1 Poznávání lidí

Toto téma můžeme pojmut jako poznávání člověka v obecné rovině, kdy uplatňujeme praktické poznatky z psychologie, sociologie, antropologie. Lze se zaměřit i na oblast poznávání druhých a na chyby, kterých se dopouštíme. Nedílnou součástí této výchovy jsou i způsoby vzájemného poznávání ve vlastní skupině.

Komunikace je nástrojem poznávání druhých lidí, jejich myšlenek, potřeb, motivů, atd. Obdobně komunikace ve skupině odráží mentalitu dané skupiny.

3.3.2.2 Mezilidské vztahy

Do problematiky mezilidských vztahů patří obecné poznávání mezilidských vztahů a výchova k postojům a dovednostem potřebným k zakládání a rozvoji konkrétních vztahů mezi lidmi ve škole, v rodině, v místě bydliště atd. Nebude chybou, pokud do této oblasti výchovy zahrneme i problematiku lidských práv.

Vzájemné vztahy vznikají právě na základě komunikace. Komunikace je podmínkou, aby vůbec takový vztah nastal. Prostřednictvím komunikace se lidé dozvídají informace o svém vzájemném vztahu, o svých rolích ve skupině atd. Úroveň a efektivita komunikace zásadně ovlivňují kvalitu našich vzájemných vztahů.

3.3.2.3 Komunikace

Tématický okruh komunikace prolíná všemi ostatními tématy Osobnostní a sociální výchovy. Zahrnuje ovšem celou řadu specifických témat, a proto je zároveň i jedním ze samostatných tématických okruhu OSV. Tento okruh se zaměřuje mj. na:¹³

- Způsoby a kódy komunikace
- Efektivní příjem komunikačních zpráv
- Dovednosti pro sdělování verbální a neverbální
- Specifické komunikační dovednosti

Pro všechny tématické okruhy Osobností a sociální výchovy samozřejmě definuje Rámcový vzdělávací program očekávané výstupy, tedy dovednosti a vědomosti, které by si měli žáci osvojovat. Komunikace a rozvoj komunikačních dovedností jsou tématem této práce, a proto zde v případě tohoto tématického okruhu pro úplnost tyto výstupy uvádím.

Pro základní vzdělávání definuje Rámcový vzdělávací program tyto očekávané výstupy:¹⁴

- Žák charakterizuje základní kódy – typy komunikace
- Žák průběžně zdokonaluje různé způsoby svého komunikačního chování
- Žák odečítá informace z řeči těla, zvuků i slov
- Žák vysílá informace v souladu se záměrem svého sdělení
- Žák sdělně vypráví, referuje, prezentuje
- Žák v dialogu s druhými dodržuje pravidla efektivní vzájemné komunikace
- Žák používá efektivní komunikační způsoby a strategie
- Žák vnímá svou komunikační autostylizaci – image a zpětné vazby, jimiž druzí tuto autostylizaci reflektují

^{13, 14} DOV. Metodická podpora pro výuku průřezových témat v ZŠ. 1. vydání. [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2011. 76 s. [cit. 2011-12-01]. ISBN 978-80-87000-76-2. Dostupné z WWW: <<http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/07/DOV-ZV1.pdf>> a z <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/07/Priloha-ZV1.pdf>.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia navazuje na základní vzdělávání. Získané vědomosti a dovednosti dále rozvíjí a definuje tyto očekávané výstupy.¹⁵

- Žák dekóduje verbální a neverbální komunikaci
- Žák reflektuje své komunikační chování a dovednosti a vytváří svůj komunikační styl
- Respektuje partnera v komunikaci
- Vybírá efektivní komunikační prostředky pro různé situace

3.3.2.4 Kooperace a kompetice

Kooperace je spolupráce několika jedinců na společném úkolu. Každý jedinec ve skupině se liší úrovní svých dovedností a komunikačních schopností. Tato skutečnost činí týmovou práci velmi zásadní z hlediska zpracování konkrétních úkolů, ve škole či na pracovišti a nemůže tedy nebýt součástí Osobnostní a sociální výchovy.

Kompetice je snaha získat nějakou „věc“ pro sebe či pro svou skupinu. Naším ziskem druhá strana obvykle ztrácí. Smyslem výchovy je poznat své osobnostní předpoklady pro život v soutěživém prostředí.

Cílem je rovněž naučit žáky rozpoznávat, kdy je vhodné kooperovat a kdy se naopak přiklonit k individuální práci.

Kooperace, resp. kompetice přináší skupině řadu výhod, např. více variant řešení, rozdělení práce mezi více osob atd. Přínos těchto výhod se ještě zvyšuje efektivní komunikací – správné naslouchání, zpětná vazba apod.

¹⁵ DOV. Metodická podpora pro výuku průřezových témat v gymnáziích. 1. vydání. [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2011. 54 s. [cit. 2011-12-01]. ISBN 978-80-87000-77-9. Dostupné z WWW: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/10/Doporucene_ocekavane_vystupy_gymnazia.pdf.

3.3.3 Morální rozvoj

Tato témata určitým způsobem spojují témata předchozí. Zahrnují např. praktickou etiku či řešení problémů. Tedy oblasti, které jsou obsaženy i ve výše uvedených tématech. Pro svoji důležitost byla ovšem ponechána samostatně.

3.3.3.1 Praktická etika

Naše jednání ve vztahu k sobě samým, k ostatním lidem, ale i vůči životnímu prostředí má vždy určitý etický rozměr. Základní principy etického chování vychází z různých kodexů či textů zákonů. Naše jednání musí vždy probíhat v souladu s morálními zásadami. Cílem výuky je zdokonalit vlastnosti jako odpovědnost, spolehlivost, spravedlnost, čestnost atd.

Při rozvíjení a zdokonalování našich komunikačních dovedností se musíme učit nejen rozvoji vlastních dovedností, ale zároveň i respektu ke komunikačním právům druhých. Komunikace, která je nástrojem vzájemného ovlivňování, musí být taktní, nezraňující, nemanipulativní.

3.3.3.2 Řešení problémů

I toto téma bezesporu prochází všemi výše uvedenými oblastmi Osobnostní a sociální výchovy. Řešení problémů ve vztazích, tzn. hledání alternativ soužití, komunikace či hodnot je ale natolik důležité, že je tomuto tématu v rámci OSV věnována samostatná kapitola.

Každé řešení problému vyžaduje nalézt možnosti řešení a o nich diskutovat. Přispívá tedy ke zdokonalování našich komunikačních dovedností.

4 Metody a techniky ve výuce komunikace

Na koncepci výuky komunikace se lze dívat z několika různých úhlů. Komunikace úzce souvisí s vyrovnaným sebepojetím, které významně zvyšuje kvalitu komunikace. A není rozumné věřit v absolutní moc různých komunikačních technik. Ve výuce komunikace bychom měli tedy žáky vést k poznání sebe sama, k posilování dobrého sebepojetí, k poznání svých komunikačních kladů a záporů, atd. Podle jiného pohledu není nutné vyučovat komunikaci jen v tomu vyhraněných hodinách, ale naopak kdykoliv, když je k tomu příležitost. Výuka komunikace by měla být zkušenostní a zážitková. Výuka je pro žáka přínosná teprve tehdy, je-li on sám aktérem praktického komunikování, které se ho osobně dotýká. Výuka komunikace se stává efektivnější, když výuku neomezíme pouze na učení praktickým dovednostem, ale zároveň žáky přimějeme o komunikaci přemýšlet.

Tak jako se komunikace dělí na verbální a neverbální, můžeme i samotné metody výuky komunikace rozdělit na dvě skupiny, podle svého zaměření na konkrétní typ komunikace.

4.1 Metody výuky verbální komunikace

Nejprve se zaměříme na verbální komunikaci. Odborná literatura uvádí celou řadu různých, méně či více úspěšných metod výuky komunikace. Těmi nejznámějšími a nejčastěji používanými jsou: debaťní metody, extralingvistická cvičení, formuláře a pracovní listy, metody dramatické výchovy, monologické techniky, natáčení a nahrávání, přednes, reálné situace v životě žáků v rámci a mimo rámec učení se komunikaci, sebereflexivní techniky, simulace, slovesné hry, sociální experimenty, technická cvičení pro rozvoj řeči atd.

O obsahu jednotlivých metod a způsobech jejich použití se lze dočíst ve Valentovi¹⁶. V této práci budou podrobněji popsány metody, které patří mezi nejčastěji používané, jednoduché, jejichž začlenění do výuky zvládne i začínající učitel.

Níže uvedené metody jsou uplatněny v přípravách navržených vyučovacích hodin v praktické části práce.

4.1.1 Debatní metody

Tyto metody zahrnují nejrůznější typy diskusí na předem dobře vybraná témata či nad otázkami, které vyplynuly z právě realizovaných aktivit.

Aby diskuse byla efektivní, je třeba dbát na to, aby každý měl možnost hovořit, všichni naslouchali a diskuse byla obsahově konzistentní.

Debatní metody slouží k uspořádání myšlenek, k učení, k řešení problémů. Tyto metody učí správné argumentaci, komunikační seberegulaci a rovněž komunikační etice.

Konkrétní aplikace debatních metod je opakovaně ukázána v přípravách na školní vyučování v praktické části této práce.

4.1.2 Sebereflexivní a zpětnovazební techniky

Sebereflexivní techniky představují zamýšlení nad sebou samým, které je většinou sdílené ve společných debatách, ale může mít též podobu vyplňování dotazníku.

Zpětnovazební techniky jsou opakem sebereflexivních. Při těchto technikách se žák dozvídá informace o svém chování či jednání od svých partnerů.

¹⁶ VALENTA, Josef. *Učíme (se) komunikovat*. Kladno : AISIS, 2010. Hlavní metody výuky komunikace, s. 56-66.

4.1.3 Monologické techniky

Monologem je míněn souvislý mluvený projev, při kterém je kladen důraz na verbální složku komunikace. Tyto techniky trénují dovednost správně sestavit a uspořádat ústní projev a srozumitelně ho sdělit ostatním. Příkladem monologických technik jsou například proslovy, referáty či prezentace. Právě použití poslední zmiňované techniky je ukázáno v navržených přípravách na vyučování v poslední části této práce.

4.2 Metody výuky neverbální komunikace

Jak již bylo v předchozí kapitole „Neverbální komunikace“ uvedeno, NVK souvisí s chováním a projevy lidského těla. A proto i výuka neverbální komunikace musí probíhat právě prostřednictvím těchto projevů. Metod a technik výuky, kterými lze řeč těla trénovat a kultivovat, existuje celá řada, např. pantomima, hraní rolí, techniky pro pozorování lidského chování, techniky pro obecné zdokonalování vnímání, vizuálně imaginativní metody, výrazová cvičení, práce s obrazovým a zvukovým materiálem atd.

O obsahu jednotlivých metod a způsobech jejich použití se lze dočíst ve Valentovi¹⁷. Tak jako v předchozí kapitole i zde budou podrobněji popsány metody, které patří mezi nejčastěji používané a oblíbené mezi vyučujícími pro svoji jednoduchost.

Níže uvedené metody jsou uplatněny v přípravách navržených vyučovacích hodin v praktické části práce.

¹⁷ VALENTA, Josef. *Učíme (se) komunikovat*. Kladno : AISIS, 2010. Hlavní metody výuky komunikace, s. 56-66.

4.2.1 Metody dramatické výchovy

Pravděpodobně nejznámější metodou dramatické výchovy¹⁸ je pantomima, kterou lze buď hrát v kontaktu s ostatními hráči nebo o samotě před zrcadlem. Pantomimou se trénují neverbální projevy.

Další z populárních metod dramatické výchovy je hraní rolí. Jedná se o postup, při kterém se vytváří fiktivní skutečnosti hrou žáků, kteří hrají různé postavy. Patří sem např. živé obrazy, zvukové verbální hry.

4.2.2 Práce s obrazovým a zvukovým materiálem

Tato metoda výuky komunikace spočívá v práci s úryvky z filmů, novin, rozhlasového vysílání, atd. Používají se hlavně při tréninku pozorování a interpretace sdělení.

¹⁸ VALENTA, Josef . *Metody a techniky dramatické výchovy*. Praha : Agentura STROM, 1997. 269 s. ISBN 80-901954-1-5.

5 Realizace tématu komunikace na ZŠ a víceletých gymnáziích prostřednictvím OSV

Výuku komunikace na školách, tak jako ostatně celou školní výuku, upravuje Rámcový vzdělávací program. Tato práce je zaměřena na výuku komunikace na základních školách a víceletých gymnáziích. V další části práce budu tedy vycházet z Rámcového vzdělávacího programu pro tyto dva typy škol.

V Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia v sekci klíčové kompetence se uvádí, že žák by si měl osvojit šest druhů kompetencí, mj. právě kompetenci komunikativní. V rámci této kompetence žák:¹⁹

- s ohledem na situaci a účastníky komunikace efektivně využívá dostupné prostředky komunikace, verbální i neverbální, včetně symbolických a grafických vyjádření informací různého typu
- používá s porozuměním odborný jazyk a symbolická a grafická vyjádření různého typu
- efektivně využívá moderní informační technologie
- vyjadřuje se v mluvených i psaných projevech jasně, srozumitelně a přiměřeně tomu, komu, co a jak chce sdělit, s jakým záměrem a v jaké situaci komunikuje, je citlivý v míře zkušeností a znalostí a k možným pocitům partnerů v komunikaci
- prezentuje vhodným způsobem svou práci i sám sebe před známým i neznámým publikem
- rozumí sdělením různého typu v různých komunikačních situacích, správně interpretuje a přijímá sdělení a věcně argumentuje, v nejasných nebo sporných komunikačních situacích pomáhá dosáhnout porozumění

¹⁹ Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. *Výzkumný ústav pedagogický v Praze* [online]. 2007, s. 15, [cit. 2011-11-09]. Dostupný z WWW: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf>.

Jak již bylo uvedeno tato práce se zaměřuje na výuku komunikace pouze v rámci Osobnostní a sociální výchovy. V této výchově, která je jedna z pěti průřezových témat Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia by se žáci měli naučit poznávat a rozvíjet vlastní osobnost, seberegulaci, morálku, spolupráci a v neposlední řadě sociální komunikaci. A právě v rámci naposledy jmenované sociální komunikaci se žáci učí:

- rozumět lidské komunikaci
- dovednostem spojeným s kvalitní komunikací a jak je rozvíjet
- rozpoznávat své komunikační chování
- neverbální a verbální komunikaci, které je věnovaná tato práce.

Rovněž Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání definuje šest klíčových kompetencí stejně jako RVP pro gymnázia, a samozřejmě mezi nimi nechybí kompetence komunikativní.

V rámci základního vzdělávání by se měl žák v oblasti komunikace naučit²⁰:

- formulovat a vyjadřovat své myšlenky a názory v logickém sledu, vyjadřovat se výstižně, souvisle a kultivovaně v písemném a ústním projevu
- naslouchat promluvám druhých lidí, porozumět jim, vhodně na ně reagovat, účinně se zapojovat do diskuse, obhajovat svůj názor a vhodně argumentovat
- rozumět různým typům textu a záznamů, obrazových materiálů, běžně užívaných gest, zvuků a jiných informačních a komunikačních prostředků a přemýšlet o nich, reagovat na ně a tvořivě je využívat ke svému rozvoji a k aktivnímu zapojení do společenského dění
- využívat informační a komunikační prostředky a technologie pro kvalitní a účinnou komunikaci s okolním světem

²⁰ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. *Výzkumný ústav pedagogický v Praze* [online]. 2007, s 15, [cit. 2011-11-09]. Dostupný z WWW: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf>.

- využívat získané komunikační dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi.

I v případě základního vzdělávání je Osobnostní a sociální výchova jedním z průřezových témat. OSV v základním vzdělávání je zaměřena na osobnostní, sociální a morální rozvoj žáků. Nedílnou součástí sociálního rozvoje je i rozvoj komunikačních dovedností. Žáci základních škol se učí:

- dovednostem pro verbální a neverbální sdělování
- speciálním komunikačním dovednostem, např. monolog
- komunikaci v různých situacích
- asertivní komunikaci
- komunikační obraně proti agresi a manipulaci, atd.

5.1 Příprava na vyučování - „kritika“

Příprava na vyučování s cíli osobnostní a sociální výchovy

Téma	Zvládáme kritiku
Časový rozsah	135 minut (3 vyučovací hodiny)
Ročník	9 třída základní školy
Vzdělávací obor (dle RVP)	Osobnostní a sociální výchova
Tématický okruh OSV	Komunikace
Hlavní cíle OSV, které chci v lekci naplnit a reflektovat se žáky	1. Žák rozeznává reálnou a manipulativní kritiku 2. Žák konstruktivně zvládá reálnou a manipulativní kritiku
Metody vyučování	Metody dramatické výchovy, metody činnostního učení, metody "kritického myšlení ke čtení a psaní"
Základní reflektující otázky vztahující se k OSV cílům	1. Jak se žáci cítili v roli kritizovaného? 2. Jak se cítili v roli toho, kdo kritizoval? 3. Jakou kritiku se žákům dařilo lépe zvládat a proč? 4. Co žákům činilo problémy? 5. Jak by žákům tato dovednost mohla být užitečná?

PODROBNÁ PŘÍPRAVA NA VYUČOVÁNÍ

Pomůcky:

- tabule
- fix
- papír formátu A2
- kartičky s popisem problémové (modelové) situace
- prostor: školní třída, lavice na straně, židle v půlkruhu před tabulí

Scénář vyučování a časový odhad jednotlivých aktivit

1. vysvětlení tématu a cíle (2 min)

Učitel zapisuje na tabuli téma „zvládáme kritiku“ a cíl „rozpoznat a konstruktivně zvládnout kritiku“

2. zcitlivění na téma kritika (30 min)

Co je to kritika?

Žáci říkají své názory, učitel zapisuje na tabuli

Metody: brainstorming

Učitel rozdělí žáky do skupin, rozdá jim fix a papír formát A2, na který napíše otázku „*Jak se cítíte a reagujete, když vás někdo kritizuje*“. Žáci diskutují ve skupině, své názory zapisují na papír. Následně papír vyvěsí na nástěnku a zvolený zástupce skupiny prezentuje závěry diskuse své skupiny ostatním žákům ve třídě.

Metody: skupinová práce, prezentace, diskuse

3. žáci se naučí rozpoznat reálnou kritiku (25 min)

Učitel se zeptá žáků, jak reagují když je někdo reálně kritizuje. Odpovědi žáků zapisuje na tabuli.

Učitel vysvětlí žákům, co je to reálná kritika.

Reálná kritika

Kritika, která se dotýká konkrétních chyb a omylů, kterých se člověk dopustil. Zpravidla obsahuje popis příslušné chyby nebo omylu a odvolávku na nějaké objektivní kritérium, kterým může být například ústní nebo písemná dohoda, předpis, zákonná norma, obecně uznávaný zvyk, osobní právo jedince apod.

Příklad reálné kritiky:

„V pátek jsi mi slíbil, že mi v pondělí vrátíš tu učebnici, kterou jsem Ti minulý týden půjčil a tys ji nepřinesl“

„S tím jak jste napsali tuto písemnou práci, nejsem spokojena!“

Vyrovnání se s reálnou kritikou

Reakce na reálnou kritiku může mít podobu negativní aserce nebo negativního dotazování.

Negativní aserce spočívá ve dvou krocích – akceptování vlastní chyby (otevřené přiznání) a návrh na řešení vzniklé situace. Vlastní pochybení nepopíráme, neomlouváme se, nezduvodňujeme, otevřeně je přiznáme a navrhneme způsob řešení důsledků, které nastaly našim pochybením. Pokud nás žádné řešení nenapadne, je zcela v pořádku zeptat se partnera, jak můžeme odstranit nebo zmírnit dopady našeho pochybení.

Negativní dotazování znamená, že žádáme další kritiku sebe a svých činů a dožadujeme se detailnějšího objasnění vyslovené kritiky. Opět platí, že nereagujeme na kritiku popíráním, obranou či odvetnou kritikou. Lze ho použít u reálné kritiky, která není dostatečně konkrétní. Např. „Proč si myslíte, že je to špatné?“ „Co konkrétně se vám nelíbí na tom, jak jsem napsal tento článek?“

Metody: brainstorming, výklad

4. žáci se naučí rozpoznat manipulativní kritiku (45 min)

Učitel předvede žákům následující scénku:

„Martine, co to máš na sobě za svetr? Jak sis mohl obléct něco tak příšerného? Tak hroznou modrou barvu jsem už dlouho neviděla!“

„Šárko, co to máš s vlasy? Jsi se ráno zapomněla učesat? Nepřipadá Ti to trapné, přijít do školy, takhle neupravená?“

Následně žákům vysvětlí, co je to manipulativní kritika.

Manipulativní kritika

Kritika, která neobsahuje konkrétní popis chyby nebo omylu, neobsahuje ani odvolávku na objektivní kritérium. Místo toho obsahuje hodnocení správného či nesprávného nebo hodnocení osoby, čímž se kritik snaží naznačit, aniž by to řekl otevřeně, že kritizovaný chybí.

Příklady manipulativní kritiky

„Jsi naprosto nespolehlivý element“

„To, jak se chováš, je naprosté ignorantství“

Učitel rozdělí žáky do 5 skupiny, každé skupině rozdá fix a papír A2, na který napíše otázku „Jak reagujete v situacích, když vás někdo manipulativně kritizuje?“ Žáci ve skupinách diskutují, zapisují své odpovědi na papír. Následně jeden zástupce z každé skupiny prezentuje výstupy z diskuse ostatním spolužákům.

Učitel vysvětlí žákům postup zvládnání manipulativní techniky.

Vyrovnání se s manipulativní technikou

V reakci na manipulativní kritiku můžeme použít techniku otevřených dveří nebo již známou techniku negativního dotazování.

Technika otevřených dveří znamená udělat něco, co manipulátor v žádném případě neočekává. Za každou manipulativní kritikou se skrývá očekávání manipulátora, že se partner začne bránit, začne útočit. Manipulátor se navíc domnívá, že vyvolaný konflikt nakonec vyhraje. Základem techniky otevřených dveří je nepopírat kritiku, nebránit se, nereagovat odvetnou kritikou partnera.

Správnou reakcí je říci něco, z čeho plyne, že kritizovaný s kritikou v zásadě souhlasí. Útočník, který očekává odpor potom připomíná člověka, který se rozběhl ramenem proti zavřeným dveřím s cílem vyrazit je a teprve poté, co proběhl na druhou stranu, zjistil, že byly dokořán. Přestane si být jistý, zda vůbec chtěl dovnitř a často se ukáže, že ve skutečnosti mu šlo o něco úplně jiného. Nejedná se o zlomyslnost, ale o asertivní postup směrem k otevřené komunikaci.

Při vyslovování souhlasu na manipulativní kritiku bychom v žádném případě neměli souhlasit s něčím, s čím rozhodně nesouhlasíme. Souhlas můžeme vyslovit pomocí skryté pravdy, pomocí pravděpodobnosti nebo pomocí obecné pravdy.

Příklad

Kritika: „To jsem si teda o Tobě nemyslel, ty jsi naprosto nespolehlivý člověk“

Reakce pomocí skryté pravdy:

Analýza: Nemohu souhlasit s tím, že jsem naprosto nespolehlivý člověk, ale je pravda, že se mi už někdy stalo, že jsem nedodržel daný slib. To se občas stane každému.

Správná reakce: „Ano, jsou situace, kdy bych chtěl být mnohem spolehlivější, než jsem“

Reakce pomocí pravděpodobnosti:

Analýza: Nesouhlasím s tím, že jsem vždycky nespolehlivý. Ale už se mi někdy stalo, že jsem nedodržel slib. Ano, jsou situace, kdy některým lidem mohu připadat jako nespolehlivý.

Správná reakce : „ Připouštím, že to tak může vypadat“

Reakce pomocí obecné pravdy:

Analýza: Nesouhlasím s tím, že jsem vždycky nespolehlivý. Souhlasím, že se mi už stalo, že jsem nedodržel slib. Lze tento fakt zobecnit?

Správná reakce: „S nespolehlivými lidmi se těžko pracuje“

Metody: učitel v roli, výklad, prezentace, diskuse

5. žáci se naučí zvládat reálnou a manipulativní kritiku (33 min)

Učitel rozdělí žáky do dvojic a rozdá jim následující kartičky s problémovou situací.

„Jsi naprosto nemožný!“

„Co to máš s vlasy?“

„Zase se hádáš“

„Cos proboha dělala?“

„Tobě tak něco svěřit“

„Ten článek, co jsi napsal, je naprosto debilní“

„Kam šlápneš, tam tráva 100 let neroste“

„Nesahej na to, nebo to rozbiješ“

„Proboha, jak to vypadáš?“

Žáci procvičují její zvládnutí. Následně pět dvojic žáků předvede zvládnutí kritiky ostatním žákům. Učitel diskutuje se žáky o předvedeném chování, dále jak se cítili v roli kritizovaného a jak v roli toho, kdo kritizoval. Co jim činilo problémy, jak by jim tato dovednost mohla být užitečná, jaké vidí rozdíly mezi nacvičovaným postupem a způsoby řešení napsané na tabuli.

Metody: hraní rolí

5.2 Příprava na vyučování - „kamarádi“

Příprava na vyučování s cíli osobnostní a sociální výchovy

Téma	Komunikace v různých životních situacích
Časový rozsah	120 min.
Ročník	kvinta - víceleté gymnázium
Vzdělávací obor (dle RVP)	Osobnostní a sociální výchova
Tématický okruh OSV	Komunikace
Hlavní cíle OSV, které chci v lekci naplnit a reflektovat se žáky	1. Žák uplatňuje vhodné způsoby chování a komunikace v různých životních situacích 2. Žák rozvíjí dovednosti dobré komunikace
Metody vyučování	Metody dramatické výchovy
Základní reflektující otázky vztahující se k OSV cílům	1. Jaké chyby děláme při poznávání lidí? 2. Jak podporovat dobré vztahy ve skupině? 3. Co můžeme poznávat při verbální a neverbální komunikaci? 4. Jak se žáci cítili v různých rolích?

PODROBNÁ PŘÍPRAVA NA VYUČOVÁNÍ

Pomůcky:

- fix
- papír formátu A2
- tabule
- filmové ukázky
- lístečky s různými texty dle příslušných úkolů
- kniha Kamarádi od Jarmily Turnovské /Albatros Praha, r. 1987, ISBN 13-861-87/
- prostor: školní třída, lavice na straně, židle v půlkruhu před tabulí

Scénář vyučování a časový odhad jednotlivých aktivit

Příprava je inspirována knihou Kamarádi od Jarmily Turnovské.

1. vysvětlení téma (10 min)

Učitel promítne žákům černobílou video ukázkou z filmu „Kamarádi“ (režie: Vlasta Janečková, r. 1969)

Následně se učitel dotazuje žáků „*Jakým tématem myslíte, že se budeme zabývat?*“. Žáci chodí k tabuli a zapisují své nápady. Učitel provede shrnutí zapsaných návrhů a upřesní téma výuky „komunikace – verbální i neverbální“. A následně vysvětlí žákům, jak bude výuka probíhat – formou strukturovaného dramatu.²¹

Metody: práce s filmovou ukázkou, brainstorming

²¹ *Metodický portal RVP* [online]. 27 Dub 2011 [cit. 2011-11-08]. Strukturované drama - Wiki. Dostupné z WWW: <http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/S/Strukturovan%C3%A9_drama>.

2. nový kamarád (20 min)

Po prázdninách nastoupil do školy nový spolužák, který se přistěhoval z Prahy. Jistě jste zvědaví a rádi byste se o něm dozvěděli co nejvíce.

Učitel nechá žáky losovat z lístečků / x- prázdný, 5x označení „horká židle“. Žáci, kteří si vylosují prázdné lístečky sedí na jedné straně třídy, žáci s lístečkem „horká židle“. Žáci mají za úkol se dotazovat na cokoli 5ti žáků na „horké židli“. Ti mohou odpovídat pravdivě, lživě, vyhýbavě.

Na závěr učitel krátce diskutuje s žáky nad otázkami: „ Věděli jste vždy koho, na co a proč se ptát?“ „Uměli jste vždy pohotově vstoupit do komunikace?“ „Uměli jste vždy pohotově zformulovat odpověď?“ „ Byly vám všechny otázky příjemné? Jak jste se snažili odpovídat na nepříjemné otázky?“

Metoda: dotazování a odpovídání – horká židle²², reflexe, diskuse

3. první setkání - první dojem (35 min)

Příchod nového žáka/kamaráda do třídy vždy vyvolává různé reakce. Někomu se líbí, někomu je nesympatický. Někdo se obává, že ho připraví o jeho kamarády. Někdo se s ním snaží ihned zkamarádit.

Učitel napíše na tabuli „první dojem“. Rozdělí žáky na 4 skupiny, každé dá papír formátu A2 a fix. Žáci mají společně definovat, co je to první dojem, na základě čeho si ho utváří, jak udělat, co nejlepší první dojem.

Následně zástupce skupiny prezentuje představu své skupiny o prvním dojmu ostatním

²² VALENTA, Josef. *Metody a techniky dramatické výchovy*. Praha : Agentura STROM, 1997. Metody verbálně-zvukové, s. 122.

Poté učitel rozdělí žáky do dvou skupin. První skupina představuje původní třídu. A druhá skupina představuje nového žáka. Každá skupina dostane přidělené lístečky:

„vlídně“

„mile“

„podlézavě“

„přátelsky“

„nepřátelsky“

„povýšeně“

„namyšleně“

„komunikativně“

„introvertně“

„vtipně“

„vesele“

Úkolem první skupiny je předvést uvedený přístup k novému žákovi. Úkolem druhé skupiny je předvést přístup nového žáka ke třídě. Žáci mohou předvádět verbálně i neverbálně. Skupiny si samostatně určí, zda všechny role bude předvádět jeden zástupce, či zda se prostřídají.

Na závěr učitel s žáky krátce diskutuje o správném chování nového žáka ke třídě a třídy k novému žákovi.

Metody: pantomima, hraní rolí, práce ve skupině, prezentace, diskuse

4. první společné zážitky (20 min)

Učitel přečte zkrácenou ukázkou z knihy.

...cestou ze školy se k nim Navrátil samozřejmě přidal. Bylo to nádherné odpoledne. Slunce hřálo jako v létě. Ferda naplánoval pochod na Petřín. Cestou Navrátila zaujala

bezvadně zralá jablka za kamennou zdí cizí zahrady. Než ho stačili varovat, vyhoupl se nahoru a skočil. Ozvalo se zlověstné křupnutí. Ferda na nic nečekal, vyšplhal se na zed', skočil a snažil se vytáhnout Navrátila z rozbitého skleníku...Je to normální, aby měl kluk tolik peněz pomyslel si Váleček, když Navrátil položil na bednu svoji, vedle ní se jeho pomačkaná dvacetikorunu nijak nevyjímala. Ferda na tom byl s pár drobnými v igelitovém pytlíku ještě hůř. „Skleník jsem rozbil já, tak ho zaplatím“ řekl Navrátil, ale stejně bychom si měli něco vydělat. „Snad už příště nic nerozbijeme“ namítl Váleček. „To nemůžeš nikdy vědět, ale peníze potřebujeme na prázdniny. Pojedeme sami tři. Na kolech. Budeme spát ve stanu....

Učitel rozdělí žáky do 4 skupin. Každá skupina dostane papír A2 a fix. Ve skupině žáci diskutují „kam pojedeme na prázdniny a proč, kam ne a proč ne.“ A „kde a kdy si vydělají peníze, kde je to nejvýhodnější a naopak“. Skupina následně prezentuje závěry své diskuse, tak že každý člen skupiny se musí aktivně prezentace zúčastnit.

Metody: monolog - přesvědčování, prezentace, diskuse

5. klubovna (20 min)

Partě kamarádů se podaří získat klíče od kůlny plné harampádí, ze které se rozhodnou si vybudou klubovnu. Nejprve je ale potřeba klubovnu vyklidit.

Žáci sedí v kruhu a postupně jeden po druhém pantomimou předvádí předměty, které nalézají v kůlně. Ostatní se snaží uhodnout o jaký předmět se jedná.

Následně prvních 10 dobrovolníků navrhne, čím by si měli klubovnu vybavit. Svůj návrh napíše na tabuli a zdůvodní ostatním, proč právě tato věc by neměla v klubovně chybět.

Metody: pantomima, monolog

6. pes (15 min.)

Kolem klubovny se potuloval foxteriér, který měl psí známku a pravděpodobně se někomu ztratil. Chlapci se rozhodli podat inzerát, že se našel pes.

Učitel rozdělí žáky do 6 skupin, každá dostane papír A4 a fix. Úkolem je napsat co nevtipnější a nejvýstižnější inzerát. Inzeráty jsou následně vyvěšeny ve třídě a žáci hlasují o nejlepším z nich.

Metody: práce ve skupině, diskuse

7. závěrečná reflexe

žáci sedí v kruhu a diskutují „jak se cítili v různých rolích při plnění úkolů“, „co jim bylo příjemné, co nikoliv“, „co by příště udělali jinak“, „jaké chyby děláme při poznávání lidí“, „jak podporovat dobré vztahy ve skupině“, „co můžeme poznávat při verbální a neverbální komunikaci“, atd.

Metody: diskuse

5.3 Příprava na vyučování – „řeč těla“

Příprava na vyučování s cíli osobnostní a sociální výchovy	
Téma	Neverbální komunikace
Časový rozsah	45 minut (1 vyučovací hodina)
Ročník	8. třída základní školy
Vzdělávací obor (dle RVP)	Osobnostní a sociální výchova
Tématický okruh OSV	Komunikace
Hlavní cíle OSV, které chci v lekci naplnit a reflektovat se žáky	1. Žák se naučí vysílání a percepci "tělově výrazových/znakových" informací 2. Žák si zdokonalí základní obecné pohybové předpoklady pro neverbální komunikování
Metody vyučování	Metody dramatické výchovy, metody činnostního učení
Základní reflektující otázky vztahující se k OSV cílům	1. Jak důležitá je řeč těla v mezilidské komunikaci? 2. Čím mi v komunikaci s ostatními pomůže porozumění řeči jejich těla?

Podrobná příprava na vyučování

Pomůcky:

- tabule
- fix
- kartičky na pantomimu
- prostor: školní třída, lavice na straně, židle v půlkruhu před tabulí

Scénář vyučování a časový odhad jednotlivých aktivit

1. vysvětlení tématu a cíle (4 min)

Učitel vstoupí beze slova do třídy, postaví se před žáky a pokynem ruky jim naznačí, že se mají postavit, počká až povstanou, následně jim pokynem ruky dovolí se posadit a začne jim pantomimicky zadávat pokyny „otevřete si sešit“, „vezměte si tužku“ a „napište si téma dnešní hodiny „řeč lidského těla“.

Vyčká, než si žáci začnou zapisovat, případně pantomimu několikrát zopakuje. Následně učitel sám zapíše na tabuli téma hodiny „řeč lidského těla“

Metoda: pantomima

2. zcitlivění na téma neverbální komunikace (8 min)

Jaké všechny informace se lze dozvědět z řeči lidského těla?

Žáci přemýšlí a říkají své návrhy, učitel zapisuje na tabuli.

Metoda: brainstorming

3. žáci se sebereflektují ve vztahu ke sdělování informací vlastním tělem (10 min)

Žáci sedí v kruhu, každý z žáků předvede ostatním pozice, gesta a pohyby, o nichž si myslí, že je užívá (dělá). Ostatní říkají, co si myslí, že těmito gesty a pohyby vyjadřuje a přidávají další gesta a pohyby, kterých si u daného žáky všimli.

Metoda: pantomima, diskuse

4. žáci se učí percepci a vysílání „tělově výrazových/znakových“ informací (15 min)

Učitel posadí žáky do kruhu, a dává jim postupně losovat z následujících kartiček:

spona do vlasů

malovaný hrneček na čaj

kniha

prstýnek

štěstí

obrázek krajiny

květina

čepice

jízdní kolo

cesta kolem světa

dvd s oblíbeným filmem

kolečkové brusle

plavky

boty

televizor

Učitel vysvětlí žákům, že slovo na kartičce představuje dárek, který mají někomu v kruhu pantomimicky darovat. Obdarovaný a přihlížející mohou ihned hádat o jaký dárek se jedná. Pokud neuhodnou, dárce musí svou pantomimu zopakovat.

Metoda: pantomima

5. žáci provedou reflexi na téma „řeč lidského těla“ (8 min)

Učitel s žáky diskutuje. Společně hledají odpovědi na otázky jak je důležitá řeč lidského těla ve vzájemné komunikaci a jak může v komunikaci pomáhat či škodit.

Metody: diskuse

5.4 Příprava na vyučování – „neverbálně“

Příprava na vyučování s cíli osobnostní a sociální výchovy	
Téma	Neverbální komunikace
Časový rozsah	45 minut (1 vyučovací hodina)
Ročník	Sexta – víceleté gymnázium
Vzdělávací obor (dle RVP)	Osobnostní a sociální výchova
Tématický okruh OSV	Komunikace
Hlavní cíle OSV, které chci v lekci naplnit a reflektovat se žáky	<ol style="list-style-type: none">1. Žák rozumí pojmu mezilidská komunikace2. Žák umí vysvětlit rozdíl mezi verbální a neverbální komunikací3. Žák umí neverbálně komunikovat
Metody vyučování	Metody dramatické výchovy, metody činnostního učení
Základní reflektující otázky vztahující se k OSV cílům	<ol style="list-style-type: none">1. Jaký má neverbální komunikace význam v mezilidské komunikaci?2. Je neverbální komunikace důležitější než verbální?

Podrobná příprava na vyučování

Pomůcky:

- tabule
- fix
- obrázky znázorňující lidi v sociální interakci
- kartičky s neverbálními projevy
- prostor: školní třída, lavice na straně, židle v půlkruhu před tabulí

Scénář vyučování a časový odhad jednotlivých aktivit

1. motivační úvod (10 min)

Učitel rozdělí třídu na tři skupinky, každá dostane obrázek znázorňující lidi v sociální interakci. Skupinky mají podle neverbálních signálů osob vymyslet k obrázku krátký příběh (kdo má ke komu jaký vztah, o čem se lidé na obrázku baví, co si kdo myslí atd.). Následuje krátká prezentace jednotlivých příběhů zvoleným zástupcem z každé skupiny.

Následně učitel zapisuje na tabuli téma „ neverbální komunikace“ a cíl „ naučit se pracovat s neverbální komunikací“

Metody: práce s obrazovým materiálem, skupinová práce, prezentace, diskuse

2. zcitlivění na téma mezilidská komunikace (5 min)

Co si představujete pod pojmem mezilidská komunikace?

Jak člověk komunikuje?

Metoda: diskuse

3. žáci se naučí rozlišovat mezi verbální a neverbální komunikací (15 min)

Učitel napíše na tabuli vedle sebe slovo verbální a neverbální a vyzve žáky, abych chodili k tabuli zapisovat, co je k jednotlivým pojmům napadne.

Učitel provede rozdělení na verbální a neverbální komunikaci a uvede příklady.

Verbální komunikace znamená komunikaci prostřednictvím jazyka a řeči. Verbální komunikace charakterizuje člověka vůči jiným společensky žijícím živočichům, s nimiž ho naopak spojuje neverbální komunikace – komunikace gesty, mimikou apod. Užívá artikulovanou řeč, tvořenou hláskami, slovy, větami. Slova jsou symboly s určitým významem.

Neverbální komunikace má podobu mimoslovních sdělení, která jsou vědomě nebo nevědomě předávána člověkem k jiné osobě nebo lidem. Prostřednictvím neverbální komunikace si s druhými lidmi předáváme informace o tom, jak vnímáme sami sebe, své okolí atd. Neverbální signály vysíláme a přijímáme většinou podvědomě. Mimoslovní komunikací můžeme vyjádřit emoce, projevit zájem, vytvářet dojem o tom, kdo jsme, ovlivnit postoj komunikačního partnera atd.

Metody: výklad

4. žáci se učí neverbálně komunikovat (7 min)

Učitel vyzve žáka, aby si vylosoval kartičku s jedním z následujících projevů neverbální komunikace a daný projev ostatním spolužákům bez použití slov předvedl.

Radost

Smutek

Únava

Strach

Nuda

Sebejistota

Rozloučení

Zasnění

Zima

Bolest břicha

Ostatní hádají. Žáci si uvědomí, jak neverbální komunikace může pomoci pochopit chování, myšlenky a pocity druhého.

Metody: hraní rolí, pantomima

5. žáci si uvědomí význam neverbální komunikace (8 min)

Učitel diskutuje s žáky nad otázkou významu neverbální komunikace v mezilidské komunikaci a zda je důležitější verbální či neverbální komunikace.

Metody: diskuse

6 Závěr

Komunikace je proces vzájemného dorozumívání a předávání informací. Všude, kde se setkávají lidé dochází ke komunikaci. Umění správné komunikace stojí za každým úspěchem, a proto je žádoucí ho neustále zdokonalovat.

Právě možnosti rozvoje komunikačních dovedností byly tématem této bakalářské práce s cílem definovat a popsat možnosti rozvíjení komunikačních dovedností u žáků základních škol a víceletých gymnázií.

O naplnění tohoto cíle se snažím v praktické části práce a navrhla jsem čtyři konkrétní přípravy na vyučování komunikace v rámci průřezového tématu Osobnostní a sociální výchova. Cílem příprav bylo navrhnout programy, kterými by bylo možno realizovat možnosti rozvíjení komunikačních dovedností u žáků základních škol a víceletých gymnázií. Dvě přípravy jsou věnovány základnímu vzdělávání a dvě gymnaziálnímu.

Při tvorbě příprav pro základní školy jsem vycházela z faktu, že základní vzdělání je v České republice povinné, absolvuje ho tedy celá populace žáků různých úrovní schopností a dovedností. Navrhuji tedy snazší úkoly a používám k rozvoji komunikačních dovedností jednodušší a běžnější metody výuky, tak aby se všichni žáci dle svých možností naučili otevřeně komunikovat a účinně jednat v různých životních situacích.

Ve všech přípravách se snažím maximálně zahrnovat diskusi, jako jednu z nejúčinnějších metod napomáhající k rozvoji komunikačních schopností. Diskuse předpokládá, že každý má na každou životní situaci svůj názor. Žáci se učí své názory správně formulovat a efektivně je prosazovat. Zároveň se učí respektu k názoru ostatních, snaží se je pochopit a porozumět jim.

V případě gymnaziálního vzdělávání předpokládám již jisté znalosti v oblasti komunikace, které si žáci přinášejí ze základní školy, vytvořila jsem tedy jednu přípravu na vyučování v neobvyklejší formě strukturovaného dramatu. Strukturované drama je forma výuky

pro žáky velmi atraktivní, bohužel náročnější na přípravu, a proto vyučujícími opomíjena. Věřím, že použití této formy výuky v uvedené přípravě bude inspirací i pro ostatní vyučující.

V časové dotaci základních škol i víceletých gymnázií bohužel není dostatek prostoru pro hlubší rozvoj komunikativních dovedností žáků. Při sledování běžné výuky jsem si uvědomila potřebu takové hodiny vytvářet a žákům nabízet. Doufám, že uvedené přípravy na vyučování zaměřené na rozvoj komunikačních dovedností žáků budu moci v příštím školním roce sama realizovat.

7 Seznam použité literatury

DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. 502 s. ISBN: 978-80-247-2018-0.

JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. 112 s. ISBN: 978-80-247-2479-9.

KASÍKOVÁ, Hana. *Učíme se spolupráci spoluprací*. 1. vyd. Kladno: AISIS, 2005. 141 s. ISBN: 80-239-4668-4.

MACHKOVÁ, Eva. *Metodika dramatické výchovy*. 7.vyd. Praha: Arama, 1992. 149 s. ISBN: 80-7068-041-5.

MATULA, Zdeněk. *Učíme se otevřeně uplatňovat své názory, potřeby a práva*. 1. vyd. Praha: Projekt Odyssea, 2007. 77 s. ISBN: 978-80-87145-30-2.

MÜLLEROVÁ, Stanislava. *Komunikační dovednosti*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2000. 109 s.

MÜLLEROVÁ, Stanislava. *Komunikace ve škole*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2002. 74 s.

SCHARLAU, Christiane. *Gesprächstechniken Trainer*. 1. vyd. Freiburg: Haufe Lexware, 2009. 128 s. ISBN: 9783448093001.

ŠVEC, Jakub, Jeřábková, Simona. *Poutavě prezentujeme*. 1. vyd. Praha: Projekt Odyssea, 2007. 157 s. ISBN: 978-80-87145-40-1.

ŠVEC, Jakub. *Umíme druhému sdělit, co se nám v jeho chování líbí a co nelíbí (poskytujeme zpětnou vazbu)*. 1. vyd. Praha: Projekt Odyssea, 2007. 43 s. ISBN: 978-80-87145-14-2.

VALENTA, Josef. *Manuál k tréninku řeči lidského těla – didaktika neverbální komunikace*. 1.vyd. Praha: AISIS, 2004. 259 s. ISBN: 80-239-2575-X.

VALENTA, Josef. *Metody a techniky dramatické výchovy*. 1.vyd. Praha: Agentura STROM, 1997. 269 s. ISBN: 80-901954-1-5.

VALENTA, Josef. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*. 1.vyd. Kladno: AISIS, 2006. 226 s. ISBN: 80-239-4908-X.

VALENTA, Josef. *Učit se být – témata a praktické metody pro osobnostní a sociální výchovu na ZŠ a SŠ*. 2. vyd. Praha: Agentura STROM, 2003. 95 s. ISBN: 80-86106-10-1.

VALENTA, Josef. *Učíme se komunikovat - metodika komunikace v rámci osobnostní a sociální výchovy*. 2. vyd. Kladno: AISIS, 2010. 210 s. ISBN: 978-80-904071-5-2.

VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1 vyd. Praha: Grada, 2008. 322 s. ISBN: 978-80-247-2614-4.

WIEDENOVÁ, Marie. *Komunikativní dovednosti a řešení konfliktních situací*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2002. 41 s.

Internetové zdroje:

Metodická podpora pro výuku průřezových témat v gymnáziích. 1. vydání. [online]. Praha: *Výzkumný ústav pedagogický*, 2011. 54 s. [cit. 2011-12-01]. ISBN 978-80-87000-77-9. Dostupné z WWW: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/10/Doporucene_cekavane_vystupy_gymnazia.pdf.

Metodická podpora pro výuku průřezových témat v ZŠ. 1. vydání. [online]. Praha: *Výzkumný ústav pedagogický*, 2011. 76 s. [cit. 2011-12-01]. ISBN 978-80-87000-76-2. Dostupné z WWW: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/07/DOV-ZV1.pdf> a z <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/07/Priloha-ZV1.pdf>.

Metodický portál RVP [online]. 2011 [cit. 2011-06-10]. Digitální učební materiály RVP. Dostupné z WWW: <http://rvp.cz/>.

Metodický portál RVP [online]. 27 Dub 2011 [cit. 2011-11-08]. Strukturované drama - Wiki. Dostupné z WWW: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/S/Strukturovan%C3%A9_drama.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky [online]. 2006 [cit. 2011-11-01]. Dostupné z WWW: <http://www.msmt.cz/>.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky [online]. 2006 [cit. 2011-03-10]. Rámcové vzdělávací programy, MŠMT ČR. Dostupné z WWW: [<http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy?highlightWords=r%C3%>](http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy?highlightWords=r%C3%).

Národní ústav pro vzdělávání, školské poradenské zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků [online]. 2011 [cit. 2011-06-10]. Dostupné z WWW: <http://www.msmt.cz/>.

Projekt Odyssea, o. s. [online]. 11.1.2011 [cit. 2011-05-10]. Osobnostní a Metodiky osobnostní a sociální výchovy - Odyssea.cz. Dostupné z WWW: <http://odyssea.cz/metodiky-osv.php>.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. *Výzkumný ústav pedagogický v Praze* [online]. 2007, s. 20-21, [cit. 2011-11-09]. Dostupný z WWW: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. *Výzkumný ústav pedagogický v Praze* [online]. 2007, s 12 -13, [cit. 2011-11-09]. Dostupný z WWW: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf.

Výzkumný ústav pedagogický v Praze [online]. 2009 [cit. 2011-06-11]. Gymnaziální vzdělávání | Výzkumný ústav pedagogický v Praze. Dostupné z WWW: <http://www.vuppraha.cz/ramcove-vzdelavaci-programy/gymnazialni-vzdelavani>.

Výzkumný ústav pedagogický v Praze [online]. 2010 [cit. 2011-12-01]. Dostupné z WWW: <http://www.vuppraha.cz/ramcove-vzdelavaci-programy>.

Výzkumný ústav pedagogický v Praze [online]. 2009 [cit. 2011-06-11]. Základní vzdělávání | Výzkumný ústav pedagogický v Praze. Dostupné z WWW: <<http://www.vuppraha.cz/ramcove-vzdelavaci-programy/zakladni-vzdelavani>>.